

Zağra Doğu Rumeli vilâyetinin sınırları içinde kaldı. Ancak 1885'te Bulgaristan Prensiği Doğu Rumeli vilâyeti topraklarını sınırları içine kattı. Böylece Eski Zağra da bu prensliğe dahil oldu. Şehir 1887'de 16.039, 1892'de 17.457, 1900'de 19.516, 1910'da 22.033, 1920'de 25.314, 1926'da 28.957 nüfusa sahip bulunmakta ve bu nüfus içinde yıldan yıla azalan bir Türk nüfusu yer almaktaydı. Özellikle 1945'ten sonra hızlı bir nüfus artışına sahne olan ve 1988'de nüfusu 156.441'e ulaşan şehirde çeşitli sanayi dalları bulunmakta olup pamuklu sanayii, kumaş, kimyasal maddeler, gübre imalâtı, tarım araçları, makine parçaları sanayii, sigara, bira ve konserve üretimi önde gelir. Sanayi tesislerinin ihtiyacı Stara Zagora hidroelektrik santralinden sağlanır. Şehrin içinde ve çevresinde üzüm, incir, badem ve nar yetiştirilir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 77, s. 459-469; nr. 370, s. 67, 77; nr. 494, s. 422-431; İdrîsî, *La Géographie d'Edrisi* (trc. P. A. Jaubert), Paris 1840, II, 293-294; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 378-380; Hüseyin Râci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra* (haz. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, ts., tür.yer.; Celâl Aybar, *Bulgaristan Nüfusu*, Ankara 1938, s. 15-17; Hans-Jürgen Kornrumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der Europäischen Türkei, 1864-1878*, Freiburg 1976, bk. İndeks; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985, s. 109; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1992, bk. İndeks; Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", TD, VI/9 (1954), s. 86-87; P. L. İnciyan — H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", GDAAD, sy. 2-3, İstanbul 1974, s. 23; İlhan Şahin, "XV. ve XVI. Yüzyılda Sofya-Filibe-Eski Zağra ve Tatar Pazarı'nın Nüfus ve İskân Durumu", TDA, sy. 48 (1987), s. 252-254; a.mlf. — Feridun M. Emecen — Yusuf Halaçoğlu, "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries", JTS, IV/2 (1989), s. 28-31; R. J. Crampton, "The Turks in Bulgaria, 1878-1944", a.e., s. 44-59; Machiel Kiel, "Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process", a.e., s. 91-92, 141; Pierre Voillery, "Une ville bulgare à l'époque ottomane Eski Zaara (XVIIIe-XIXe siècles)", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 93-112.

İLHAN ŞAHİN

ESKİCAMİ

Edirne'de en eski ve çok kubbeli cami geleneğinin en güzel örneklerinden biri (bk. ULUCAMİ).

ESKİCUMA

Kuzeydoğu Bulgaristan ovasında şimdiki adı Târgovişte olan küçük bir kasaba.

Osmanlı kaynaklarında Cum'a-i Atîk adıyla da geçen kasaba 1934'ten beri Târgovişte olarak anılmaktadır. Osmanlı hâkimiyeti döneminde teşekkül etmiş olup bir kaza merkezi özelliği kazanmıştır. Ayrıca önemli bir pazar yeri ve İslâmî merkez olarak da dikkati çeker.

Kasaba, XVI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'dan yoğun Türk göçüne sahne olan bir bölgede XVI. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştur. ESKİCUMA kazası ise güneyde alçak bir dağ silsilesi olan Preslav Balkanı tarafından ikiye bölünen büyük bir düzlük sahayı içine alıyordu. Bu bölgeye ait 1479 ve 1485 tarihli en eski Osmanlı tahrir defterlerine göre, burada sadece yerli nüfusun yaşadığı Slavca isim taşıyan dokuz hıristiyan köyü bulunmaktaydı. Köylerin hepsi dağların eteklerinde yer alıyordu ve ovada herhangi bir yerleşme mevcut değildi. Bu durum, Osmanlı öncesi dönemlerde bölgenin güvensiz bir yer olduğunu göstermektedir.

Kasabanın güneybatısında 7 km. mesafede bulunan Krumov kale harabeleri bu kasabadan önceki yerleşim yeridir. Bizans İmparatoru Justinian tarafından kurulan kale, VI. yüzyıl sonlarında Slav saldırıları sebebiyle yıkılmıştır. Bulgar Krallığı zamanında zayıf bir şekilde yeniden kurulduysa da 1393'ten önceki iç karışıklıklar veya Osmanlı akınları sırasında tahribata uğramış olmalıdır. Varna Savaşı (1444) esnasında bölgenin büyük ölçüde boşalması ve ıssızlaşması, XV. yüzyıl sonlarında başlayan ve XVI. yüzyıl başlarında yoğunluk kazanan yörük yerleşmesine müsait bir zemin hazırladı. Yeni kurulmuş olan yörük köylerinin bir idarî ve ekonomik merkeze ihtiyaç duymaları, ESKİCUMA'nın bir kasaba olarak gelişmesine yol açtı. Burası hakkındaki ilk kayıtlar 1579 tarihli Niğbolu sancağı tahrir defterinde bulunmaktadır. Buna göre kasabada doksan beş hâne, kırk bir mücerred (bekâr) müslüman; yedi hâne, dokuz mücerred hıristiyan nüfus yaşamaktaydı. Müslüman nüfusun % 14'ünü sonradan İslâmîyet'i kabul edenler teşkil etmekte olup toplam nüfus 450-500'e ulaşıyordu. Ayrıca burası bu dönemde pazar yeri olma özelliği de taşıyordu. XVII. yüzyıla ait cizye defterlerine (1622, 1648

ve 1692) göre küçük bir hıristiyan topluluğu güneydeki dağlık kesimden inerek kasabaya yerleşmiş, bunların bir kısmı sonradan İslâmîyet'i kabul etmiştir. 1692 tarihli *Cizye Defteri*'nde ise (Sofia National Library, OAK, nr. 13 / 60) kasabada seksen altı hıristiyanın bulunduğu kayıtlıdır. 1752 tarihli *Avânz Defteri*'nden de (BA, MAD, nr. 2846, s. 74-76) burada 373 müslüman hâneye karşılık yirmi iki hıristiyan hânenin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. ESKİCUMA, XVIII. yüzyılın sonlarında ve bilhassa XIX. yüzyılda yılda bir defa kurulan panayıri ve bir zenaat merkezi oluşu ile önemli bir kasaba halinde gelişme göstermiştir.

1260-1261 (1844-1845) tarihli *Temetuat Defterleri*'ne göre ESKİCUMA'da, 291 hıristiyan hânenin oluştuğu bir varoş ile 843 müslüman hânenin bulunduğu on bir mahalle vardı. Böylece % 94'ü müslüman Türk nüfustan meydana gelen bir kasaba iken doksan üç yıl içinde bu nisbette düşüş olmuş ve genel nüfus içindeki müslüman Türk nüfusunun oranı % 74'e gerilemiştir. Bu gerileme daha sonra da sürdü; her iki kesimin nüfusunda artış görülürken nüfus oranlarındaki seviye giderek hıristiyan nüfus lehinde kapanmaya başladı. Nitekim 1290 (1873) tarihli *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*'dan, 1325 müslüman hâneye karşılık hıristiyan hâne sayısının 717'ye yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre müslüman nüfus nisbeti % 65'e inmiştir.

XVII ve XVIII. yüzyılın başlarında kazadaki hıristiyan köylerinin dokuzundan yedisi kısmen ihtidâlar, kısmen de kasabaya ve Vardun köyüne vâki göçler neticesi tamamıyla İslâmîleşti. Buna karşılık kazadaki otuz yedi müslüman köyünde başka bir gelişme görüldü ve bu köylere hıristiyan nüfus yerleşmeye başladığı gibi mevcut hıristiyan nüfusta da artış meydana geldi. 1290 (1873) tarihli *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*'ya göre Işıklar, Dalgaç, Elvanköy ve Yavaşköy'de nüfusun çoğunluğunu hıristiyanlar oluşturuyordu. Kasaba ve köylerdeki bu deği-

Eskicuma Saat Camii'nin kitabesi (M. Kiel fotoğraf arşivi)

şiklikler bilhassa Bebrova bölgesinde, dağlık kesimde yaşayan Bulgarlar'ın göçü ve Bulgar hâne ölçüsündeki büyümeye ilgilidir. Nitekim kasabada hâne başına 4,25 müslüman şahıs düşerken bu sayı hıristiyanlarda 4,92 idi; köylerdeki rakamlar ise hıristiyanlar lehine daha da büyüktü.

Osmanlılar döneminde Eskicuma'nın fiziki durumu hakkında 1285 (1868-69) tarihli *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*'dan bilgi edinmek mümkündür. Buna göre kasabada on yedi cami, altı medrese, bir tekke, bir hamam, 566 dükkân ve üç kilise bulunuyordu. Ancak Bulgarlar'ın bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Eskicuma'nın gelişmesi durdu. Türk nüfusun üçte biri buradan ayrıldı, onların yerleri yeni Bulgar göçmenler tarafından dolduruldu. Daha az ölçüde olmakla birlikte köylerde de aynı olaylar yaşandı. Kasabanın bugünkü durumu bu gelişmeler hakkında fikir vermektedir. Nitekim günümüzde kasabanın nüfusu 30.000'in üstünde olup müslüman nüfusun sayısı 1000'den daha az tahmin edilmektedir.

Bugün kabasabadaki mahallî tarih müzesinde yıkılmış camilerin fotoğrafları ile birlikte bazı Osmanlı kitâbeleri bulunmaktadır. Osmanlı dönemi yapılarından sadece Saat Camii ayakta kalabilmiştir. Bu bina, Hamîdî adlı bir şaire ait güzel yazılı kitâbesinde belirtildiği üzere, 1221'de (1806) Eskicuma âyanı Mollazâde Ali Bey tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Caminin avlusunda Ali Bey'e ve annesi Emine Hanım'a ait mezar taşları yer almaktadır. 1970'lerde müslüman cemaat tarafından restore edilen cami halen ibadete açık durumdadır. Eskicuma'nın birkaç kilometre batısındaki Kızane köyünde (şimdiki adı Momina), civardaki müslümanların çok itibar ettiği Kızane Sultan'a ait bir Bektaşî tekkesi

bulunmaktadır. 1989-1990 yıllarındaki siyasî değişiklikler sonrasında burası yeniden açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 126, 370, 416; BA, MAD, nr. 2846, s. 74-76; BA, *Temettuat Defterleri*, nr. 11.902-11.934; TK, TD, nr. 58; 1479 Tarihli Tahrir Defteri (*Turski Izvori za Bâlgarskata Istorija*, II. cilt içinde), Sofia 1966; 1485 Tarihli Tahrir Defteri, Sofia National Library, NK, nr. 12/9; 1692 Tarihli Cizye Defteri, Sofia National Library, OAK, nr. 13/60; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, I. def'a, Rusçuk 1285; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, 6. def'a, Rusçuk 1290, s. 160-165; L. Miletic, *Staroto Bâlgarsko Naselenie v Severoiztočna Bâlgarija*, Sofia 1902, s. 46-47, 117-119; Z. Çankov, *Geografski Reçnik na Bâlgarija*, Sofia 1939, s. 463-464; J. Karpačev, *Târgovište*, Pleven 1971; H. J. Kornumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei 1864-1878*, Freiburg 1976, s. 255-256; A. Mehlan, "Die grossen Balkanmassen in der Türkenzeit", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXX/1 (1933); Petăr Mijatev, "Epigrafski proučavanja na Pametnitsits Arapsko pismo v Bâlgarija", *Arheologija*, sy. 1, Sofia 1962; Stefan Velikov, "Târgovište prez Vâzrazdaneto", *Istoričeski Pregled*, sy. 32, Sofia 1976, s. 93-106; Nikola Ovčarov, "Krumova Kale kraj Târgovište", *Muzej i Pametnitsite na Kulturata*, XX/5, Sofia 1980, s. 13-18.

MACHIEL KIÉL

ESKİCUMA CAMİİ

Selânik'te II. Murad tarafından kiliseden çevrilen cami.

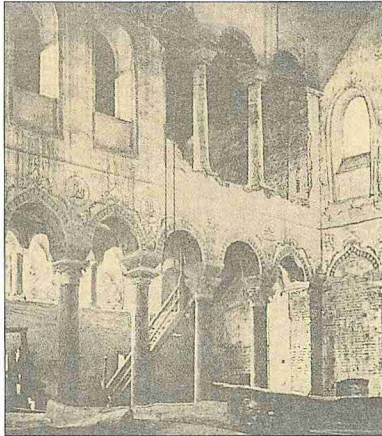
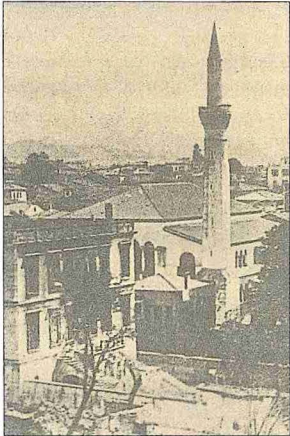
Türk döneminde adı Vardar caddesi, şimdi ise Egnatia caddesi olan ana yolun kuzeyinde bulunmaktadır. Selânik'in 1430'da fethinin hemen arkasından camiye çevrilerek ilk cuma namazı kılınan yer olduğundan Eskicuma Camii olarak adlandırılmıştır. M. Tayyip Gökbilgin tarafından yayımlanan bir vakıf kaydında adı geçen cami de burası olmalıdır. Bu

kayda göre yapı II. Bayezid döneminde 894'te (1489) tamir görmüş, bunun için gerekli olan 30.000 akçe Edirne'deki Murâdiye İmaret'i'nden sağlanmıştır. Ayrıca Sidrekapısı madeninden 232 kantar kurşun getirilerek bu tamirde çatısının kaplanmasında kullanılmıştır. 933'te (1526-27) caminin görevlileri tarafından işletilen üç mezraası bulunuyordu (TD, nr. 167, vr. 52).

1078 yılı Receb ayında (Ocak 1668) çıktığı yolculuk sırasında Selânik'e de uğrayan Evliya Çelebi buradaki selâtin camileri arasında Eskicuma Camii'ni de zikretmiştir. "Tarz-ı kadîm" bir yapı olarak tarif ettiği caminin üstünün kurşun örtülü olduğunu bildirir; ancak kubbesiz olduğu halde onun "kubbe-i azîm" ibaresiyle neyi anlatmak istediği pek açık değildir. İçinde yirmi dört adet mermer direğin bulunduğunu belirtmesi ise gerçeğe uyar. Ayrıca binanın uzunluğunun 200 ayak, genişliğinin ise 110 ayak olduğuna da işaret eder.

Eskicuma Camii'nin içinde Türk döneminin hâtrâsı olarak mermer sütunlardan birinin gövdesi üzerine işlenmiş bir kitâbe görülür. Oval bir çerçeve içindeki bu yazıda Selânik'in Sultan Murad tarafından fethedildiği yazılarak 833 (1430) tarihi de işlenmişti. Fakat bozuk ifadeli bu kitâbenin yazı bakımından XV. yüzyıl üslûbunda olmadığı ve çok geç bir dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir. Selânik'teki Türk hâkimiyeti döneminde caminin mimarisinde değişiklikler yapıldığı, çatının -belki bir yangından sonrasından farklı bir biçime sokularak üstünün kiremit örtüldüğü, pencerelerin çoğunun örüldüğü eski fotoğraflardan anlaşılır. 1900 yıllarında Balkan Harbi'nden önce Eskicuma Camii'nin büyük ölçüde tamirine girilmiş, pek çok yer sökülüş ve örülü pencereler açılmış, hatta alt sıradaki kemerlerin yüzeylerindeki siva ve badanalar kazınarak altlarındaki mozaikler meydana çıkarılmıştır. Restorasyon işlerini Fransız mimarı M. Le Tourneau yapmış, fakat onun 1912 yılı başında birden bire ölümü ve Balkan Harbi'nin başlaması ile çalışmalar durmuştur. Selânik Türk idaresinden çıktıktan sonra Eskicuma Camii'ndeki bütün Türk ilâveleri kaldırılarak 1930'dan itibaren bina yeniden kiliseye dönüştürülmüştür. Son yıllarda içinde kuzeydoğu köşesinde mozaik döşeme süslemesi bulunmuştur.

Kilise olarak asıl yapılış tarihi bilinmeyen Eskicuma Camii'nin V. yüzyılın ilk

Selânik
Eskiçuma
Camii ile
tamir sırasında
caminin
içini gösteren
eski bir
fotoğraf
(S. Eyice
fotoğraf
arsivi,
Tafrali,
s. 76, resim 10)